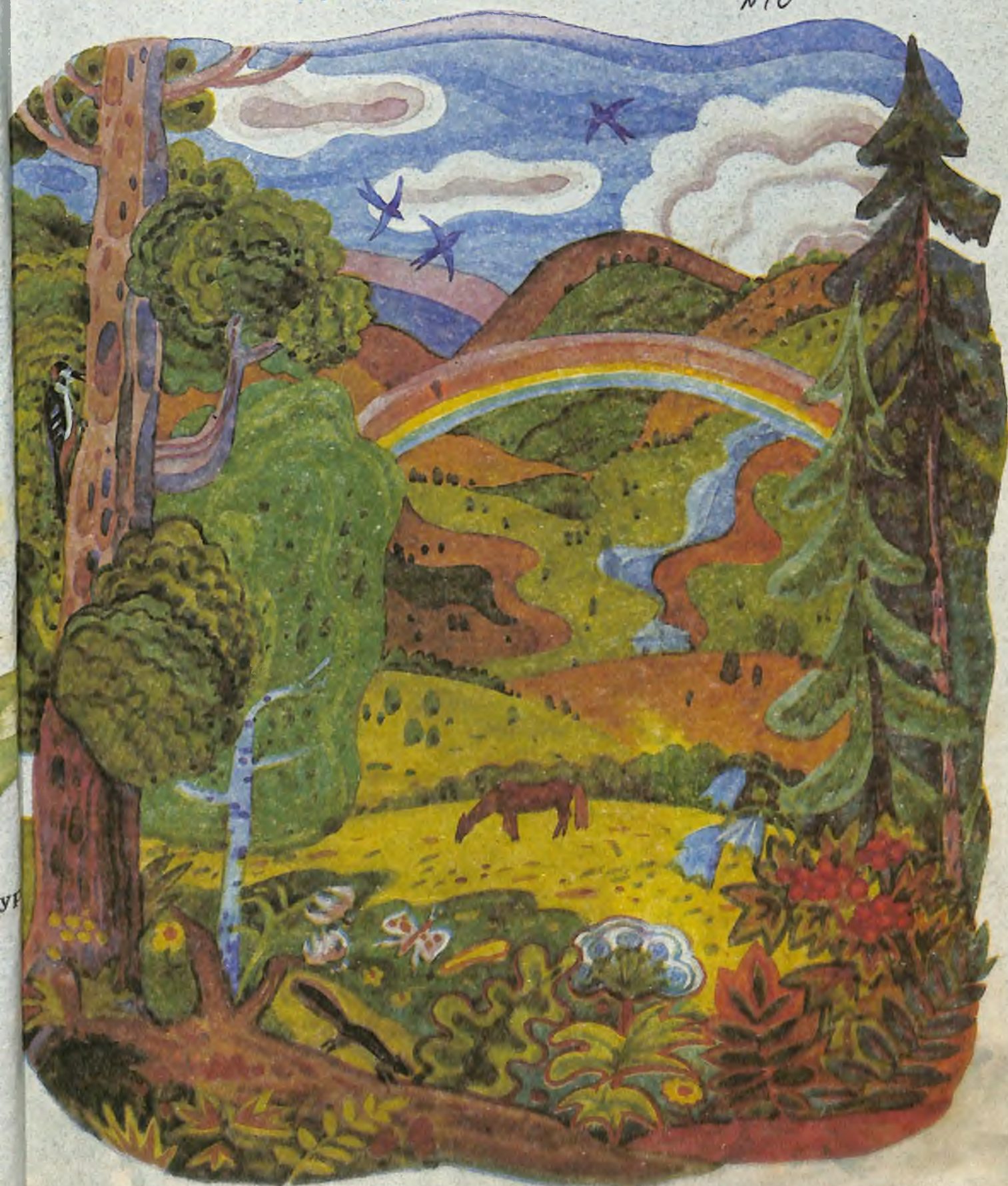

СОЛОЖЫ

КИЧИНЕК БАЛДАРДЫҢ ЖУРНАЛЫ

№10

2—1994

Сергей Манитов

ЖАЙГЫДА

Аспан жазыл жалбыракта
Чурана тартып отурат.
Курт-коныстар жуулала,
Оны көрүп кайкажат.

Сары чымыл сарбандап:
«Кандый жакшы ойын!» — дейт.
Кара конгус карбандап,
Колдорун чабып, каткырат.

Кулугур жөргөмөш чыдашпай,
Кулузыннан секирди,
Жерге түшкөн бойынча,
Ойын-сүүнчи жарлады.

Бели чичке чымалы
Бијени озо баштады.
Жайгы күнге сүүнижилп,
Ончолоры жыргады.

Т. Журакайдыг журут

Жалыннан келген ТАБШКАКТА

Жаан чокчок уйалу,
Нактаг нак билелү,
Колы-будыс чыдалду,
Адыс бистин...

Канадымда журук көп:
Кызыл, жазыл, көк —
Адым менин...

Тестек-чарбак карынду,
Узун мыйык сагалду,
Амырап жүрер мен монгыс —

АСПАН

«Беларусь» дейтен трактор
 ошкош көк-жылы күдүреш аспан
 өлөнниң бажында отурды. Өлө-
 ноокыр көбөлөкти көрүп ийеле,
 айтты:

— Эй, нажы, бу сениң учужың
 кандай көжү! Кейт, бу учушла
 бу ла жаткан көлди кечип боло-
 ын та жок! А мен, мынан ла
 секизем — ту-у-у ла эде бере-
 рим. «Бир» ле дезен ол жанында,
 «эки» ле де, ойто бу мында.

— Же секирип ийзен, мен тоо-
 койын. Капшай. Р-раз!

— Акыр, акыр, алтайлап тооло,
 эмеш тизелеримди темиктирип
 алайын.

— Же, би-и-ир..., э-э-ки!

Күдүрес эдип аспан секирди.
 Көгөри-ип барала, көлдин өзөгине
 түшти. Айрандаган неме балык-
 тын ачабына тийер. Айдарда, су-
 унын түбинен чараган көгөрөс
 эдип чыгала, аспанды ажырып
 ийди.

Ол ло... Бу та мактаныш, та көк
 өлөнниң суузын ичеле,
 көөрөгөни...

ЧОРОС-ГУРКИННИН АДЫЛА АДАЛГАН СЫЙДЫН ЛАУРЕАДЫ МУЛЬТИПЛИКАТОР ТАМАРА МЕНДОШЕВА

Слер мультиктерди сүүп жадыгар ба деп, мен сурабай да жадым. Олорды канай сүүбейтен? Эртең туранан ала тун киргенче де көрзөн, күүнине бир де тийбес. Простоквашино керегинде мультиктерди, эмезе попугай Кешаны, Койон ло Борү керегиндезин. А Диснейдин мультфильмдери кайда? Чөрчөк-мультфильмдер: Дюймовочка, Кай ла Герда, Золушка. А кижиктердин кааны Хануман керегинде узун мультикти слер көргөнөр бө? Коркышту жилбилу дезер? Жок, бастыра мультиктерди тоолоп то болбозын.

Алтай чөрчөктөр көргүзилген, алтайлап куучындашкан мультфильмдерди слер көргөнөр бө, балдар? Мен олорды тоолоп ийейин: «Торко-Чачак», «Кайчы», «Тенгеринин сыйы», «Танзанган», «Алтай ойын». Горно-Алтайскта жаткан көп балдар олорды көргөн. Журттарда да жаткан балдар база.

Бу эн баштапкы алтай мультфильмдер. Олорды эн баштапкы алтай режиссер-мультипликатор Тамара Николаевна Мендошева тургускан. Ненин учун «тургускан» деп айдып турган дезе, мультфильмди эдеринде көп-көп

улус туружат: журукчылар, бичиичилер, кожончылар, үнделтеечилер, көкчилер... Олорды ончозын режиссер башкарат. «Солонгы» качан бирде о керегинде слерге жазап куучындап берер. Энди дезе Тамара Николаевна эмеш жууктада таныжып ийектер.

Тамара Николаевна Ондой аймактын Алтыгы-Талду журтында чыккан. Жаш тужында мультфильмдер тургузарым, режиссер болорым деп санап баган да. Ол өйлөрдө мультфильмде де көргүзилбейтен ине. Телевизор джок болгон. Каа-жаа ла кино болоток. Эйе, ондый өйлөр база болгон, эн адагардан сурап уксагар. Онон бертиг да узак ой өтпөгөн. Электросу энирде 3—4 час күйеле, өчүп калат. Балдар, керек дезе жаан да улус, кайды бир жаан жашту кижинин айлыгы жуулып, чөрчөктөр, озогы куучындап угарга, табышкактар табарга сүреке сүүйткен. Тамара Николаевнанын алтай албатызынын чөрчөктөрүн кожондорун, жаңдарын, жүрүмин ондый жакшы билери бу өйдөн келген. Онон жаанаган кийинде, ол көп бичиктер кычырган, жаан жашту, не-немени билер көп улусла куучындашкан. Же түнгей ле: «Менин мультфильмдерим — ол ыраак бала тужымны жаңылгазы, эдиски куузи» — деп айдаган.

Кичинекте Тамара Николаевна ойын-концерттерге туружарга, театр эдиң ойноорго сүрекей сүүйткен.

зикте деремненин балдарын жууп, эне-лердин, эжелердин жикпе-платтарынан костюмдар эдип, «концерттеп» турганча, айылга жакыган иш ундылып калар. Ол учун сабалган да «жиш» туратан.

Же ойынзак та болзо, жаштан ала Тамара Николаевна сүрекей иштенкей ле турумкай кызычак болгон. Бодозордо, Горно-Алтайскта национальный школга үренип келеле, ол музыкальный школга кирип, скрипкала ойноор үредүни божоткон. Айдар, жакыры энези де жок, өскүс бала не. Каникулдарда дезе, азыраган, өскөн эженин

айлына, Күпчегенде жаткан Анна Маймановна Бочкина эшке жанып барза, скрипказын тудунган ла жеде, ондо балдарга «ойын-концерт» көргүзүп турар.

Национальный школды божодып, Тамара Николаевна Москвада Культуранын институтунда театрдын режиссерына үренген. Онон, жанып келеле, бистин театрда иштеген. Эмди канча жылдарга улай Алматыда «Казахфильм» киностудияда иштейт.

Быжыл Тамара Николаевнага Чорос-Гуркиннин адыла адалган сый берил-

«Тансаган» мультфильмнен алынган жүрук

ген. Бу сыйды алтай наукада, литературада, искусстводо сүрекей жаан учурлу иш эткен улуска берип жадылар.

Эмди Алматыда бир канча жиптер урукчы-мультипликаторлор болорго үренип жадылар. Олор Тамара Николаевнала кожо онын баштаган ижин далтып апарар. Айса болзо, слердин ортогордо мультиктер эдерге амадан балдар бар? Мен сананзам, бек санып алган кижин амадузына качан да жер. Жагыс жалкуурбас керек: көпти илерге үренер, кычырар, жылбиркеер чурлу. «Бистин ырызыс, салымыс ойыстан камаанду... Алтай мультфильмдерди жазаардан озо көп-көп өрчөктөрлө, кеп-куучындарла таны-

жып, бир кезигин бичиктерден кычырып, бир кезигин улустан угуп, озоты алтай калыктын ич жүрүми, тудунган эжилери, чүмдемели кандый бай, кандый кайкамчылу, кемге де туней эмес аңгузын ла жаражын ондогом» — деп, Тамара Николаевна бичиген эди. Онын мультфильмдери — Алтайына, албатызына сүүжинен туулган. Бу агару сүүш. Жайалта да, чындык та онон чагылып өзөт.

Тамара Николаевнанын мультфильмдери не керегинде — мен куучындабайын. Слер бойыгар да билересер ине: мультфильмдерди канай куучындаар? Олорды көрөр керек, чын ба!

Светлана ЧАГАҢДЫК

«Солонгы» журналдын бмөлиги Слерди, Тамара Николаевна, сый алганаарла уткуп, аманат бийик ажулар аысын, сукадык жүрзин деп куунзейт.

АЛКЫШ

Ак тайганың арчынын
Айга мургун жулалык.
Айылда турган очокты
Айлана базып мургуйлик.
Кок тайганың арчынын
Кунге мургун жулалык.
Куреелу турган очокты
Кунгери базып мургуйлик.
Оттын бажы обоо кул
Онын байын байлайлык.
Одус эки жарлыкчы
Онын жанын жандайлык,
Тордун бажы обоо кул
Онын байын байлайлык.
Тортон эки жарлыкчы
Онын жанын жандайлык.

КЕП СОСТОР

Бронтой БЕДЮРОВТЫН
«Алтайдын алкыштары» деп бичигинен

1. Ак дегени алкыш,
Кара дегени каргыш.
2. Оос менде,
Кулак сенде.
3. Буудай чачсан, аш чыксын.
Буубай чапсан, эр чыксын.

КОНОЧЫ

Коночы жаан да, кичинек те отто болор. Онын отто отурар жери кайда ла: төр бажында, эпши жанында, эр келтейинде, от ай-агында.

Отко коночы конзо, мынайда эзендежер:

Якшы-якшы ба!
Якшы жаткан ба!
Бала-барка кандый,
Бар мал-аш кандый?

Бу өйдө, жаан удабай ла, бодол-доп айдар: «Чегендү аяк баады». Мынызы — чеген уруп, келген кижини малдын ак сүдиле күндүлегенине бодолду.

Чеген урган кийинде, коночыга танкы азар. Таптагалды алып, бир эмеш күл калбактап, коночынын бажына уруп, айдар:

Каңза, блар, тутсагар,
Кабак танкы, тартсагар.

Онын кийинде, коночыны күндүлеп баштаар. Ойто ло күлди калбактап, коночынын үстине уруп, айдар:

Бу сойлон чайды ичигер,
Бу койу талканды жигер,
Бу сары саржуны амзагар,
Бу калаштан жигер,
Якшы тойо ажаныгар,
Якшыны айдып отурыгар!

Курсак-тамакла күндүлеген кийинде, күлди коночынын жанына уруп, мынайда айдар:

Бар аштан салдыбыс,
Бар-жокты айттыбыс.
База катап айылдагар.
Кирип, чайлап турыгар!

Коночыны анайда алкап, ого якшы жол-жорык күүнзеп жат.

Коночы айылчы кижинин келеринин белгези.

Коночы — көстү көмүр, онын жааны кижинин сабары кире. Очакто от күйүп турса, коночы оттын жаказында күлдө отурар.

Болонь

Эки нөкөр **Б** ла **А**
Ойноп чыкты јаланга.
Јалан јараш чечектү:
Анда јүрди **К** ла **У**.

БУКА

Айтты: «Көрзөн, көрзөн, Јолыгыжып буква.
Кандый буква јаан мүүстү? Туруп ийди јерге.
Байтты: «Ол **К** ла **У** — Бажында **Б** эчиде **У**
Бисле ойноор учурлу!» **К** ла **А** учында,
Кандый тынду бу мы

ОМОНИМДЕР

Түш болгончо уйуктап,
Мен көргөм түш:
«Боро-чоокыр эки кас
Меге айдат: «Ичеен кас,
Айса, биске курсак ас,
Айылдап јүрер ойис ас!»

СӨЗЛИК

1. МЕРГЕН — чечен ады кижиси
2. МЫС — тош
3. МЫРЧ — перец
4. МУРУН — тумчук
5. МЫЙ — киске

Инг "өңдү" сөзмиги

Кроссоворд

Кроссворд-табышкактардын карууларында ан-куштардын аттары. Кроссвордты чын тапсан, чанкыр клеткалардан тайганын ээзи — айу өрөкөнниң бай адын билип аларын.

Кара килин тонду, јер алдында өргөөлү.
 Кардан ак, көмүрден кара.
 Алтын бозогоны алтап болбодым.
 «Та-арт», «та-арт» этти, тартыжайын дезем — табылбай калды.
 Арказы ала-чоокыр, ичи өлө-чоокыр.
 Јер казаачы түнзүк уул, эки көзи сыкык уул.
 Кыш келзе — кышка түңгей, јай келзе — јайга түңгей.

1	К	Н	М	Н	Б				
2	Б	А	Н	О	С	К	А	Н	
			3	М	О	М	О	Н	
4	Т	А	А	Т	А	Р			
5	У	У	У	У	И	Н			
6	К	А	К	А	Л				
7	К	О	Ш	О	Н				

АЖАНАР АЖАНБАСОВ

ЈАЛКУЛАР

Эки нөкөр:
 Анаар ла Мынаар
 Јалкуурып отурзан,
 Айылдап келгилеер.

Бажыннан сыймап,
 Уйкуга кычырар.
 «Нөкөр бололы» — деп,
 Сени айбылаар.

Оозынды ачып,
 Сени эстедер.
 «Иштебей отур» — деп,
 Сени көкүдер

Је иштенип баштазан, —
 Анаар ла Мынаар
 Сенин јаныннан
 Коркып качкылаар.

«СОЛОНЬ»

Оля ДЕКЕНОВА

ЈАРАШ КУЧКАШ

Торко жай, жылу-у күн чалыйт. Тенгери чап-чанкыр. Араай эзин согот. Кенетийин төжи кып-кызыл куш учуп келди. Жап-жажыл өлөңдө ол кызыл жалбыш чылап көрүндү.

Бу кучкаш сүреен жүгүрик эмтир. Ары — сурт, бери — сурт. Ол кызыл чечектин алдына отуруп алза, таппазын. Кожондозо кандый жараш: «Ку-уйт, ку-уйт, ку-уйт...» — деп турар. Мындый кайкамчылу, солун кучкашты мен качан да көрбөгөм. Онын адын билген кижии...

ЈАРАЖЫН

(Кожон)

Анданып аккан сууларлу
Алтайымнын жаражсын.
Жаландарда жайканган
Ак чечектин жаражсын.

Суркура ТИШКИШЕВА,
11 жаштуу

Эдил үндү куштардын
Үнин укса — жаражсын.
Ойноп жүрген балдарга
Көрөрүмде — жаражсын.

ЧИЙДИС

КЕМ КӨРГӨН

Айтана АКУЛОВА,
9 жаштуу

Айтананы кем көргөн?
Амтык тиштү кой көргөн.
Солоньшты кем көргөн?
Солун жерден төө көргөн.

Эрештейди кем көргөн?
Эки мүүстү аң көргөн.
Арчынайды кем көргөн?
Ак кирбиктү уй көргөн.

Тоня ТЕЧИНОВА

АДАРУЛАР

Төнгөштин төзинде адарунын уйазы. Оны айландыра дезде жүзүн-башка чечектер өзүп жат. Адарулар айлынан учуп чыгала, чечектерге отуруп, мөт жуугылайт. Балдары энелерин сакып отургылайт. Олор чыдаза база мөт уур.

Адарулар таң эртеден ле ала күн ашканча «жж-жж-жж» — деп, табыштанат. Айлыдөөн учат, шуулап ойто кайра учат. Жараш чечектерди балдар үспезин деп коркыдат.

В. Тебековтын журугу

ОНКЫРАШ

А. Эгоковтың журугы

Онкыраш деп аңчы кижиге айу адала, оны бүдүнгө кайнадып, көдүрө жип салган дежетен.

Оноң балдар сонуркаган эмтир:

— Слерди мајалай адып, оның эдин отура ла жип койгон деген — чын эмеш пе, былар?

— Же оны база айудый айу деер бе! Айуның жылы балазы ине...

— Ажанган соондо, отурган жереерден туралбай, коштой турган тыттын тазылы кодорылганча чиренген дежерде?

— Же оны тыт деп айдар база — балагат чаал ине.

— Же оны кур деп айдайын ба — аттын жал-куйругынан өргөн ычкыр болгон ине.

— Мынайып, жик жок үрдүрерге, слер, өрөкөн, кемнен үренгенеер?

— Сендер, укмалдар, менин качан бир төгүн сөс айтканымды уктаар ба? — Онкыраш өбөгөн кизирт этти.

Көмөлөткөн балдар Онкыраш эштен «тар-мар» чыга жүгүришип, анча-мынча ырайла, токтой түштилер.

Тыныш алынып, уулчактардын бирүзи унчукты:

— Таадам жолду айткан: «Кулак-ла уккан, же көслө көрбөгөн. Төгүн...»

Эльза СУМАЧАКОВА

ӨСКҮЗЕК

Ээн тайгада
Элигеш не ыйлайт?
Эбире агаштар
Эрмек айдышпайт.

— Элигежим, элик,
Сен неге ыйладың?
Оорып калдың ба, сен?
Астыктын ба, сен?

— Тайганың аңы мен
Оорыбайтан эдим.

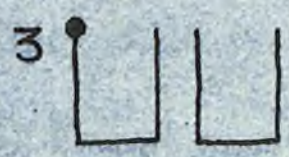
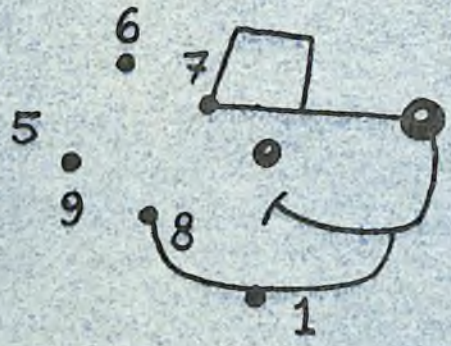
Чыккан тайгамда
Астыкпайтан эдим.

Лүреги жок танма
Мени ыйлаткан.
Сүүген энемди
Кижиге өлтүргөн.

Өскүс те болзом,
Мен чыдап каларым.
Төрөл тайгамда
Артып каларым.

СОЛНЫНЫН СОӨТ СТРАНИЦАЗЫ

Төөлөрды карап даямла бирктиририп тизен, мында не жураганын биллип аларын.

МОДОР СОӨТӨР

ТАРАЛ

Арал кара таралду,
Кара тарал аралда,
Кару бала таралда бар.
Кара тарал тарак алар,
Кару бала бажын тараар!

САНЫСКАН

Сагыскан, сагыскан
Сары чөлдө ол аскан.
Эмди жагыс сагыскан
Сары чөлдө — жагыс каан.
Көстин жагыс агыскан,
Сагыс чайнайт жагыскан.

Каран КОШЕВ

САНАНЫП КӨР

Көк клеткаларга үндү табышту буквалар, кызыл клеткаларга туйук табышту буквалар тургузып ийзен, туура ла үстүнен төмөн түней сөстөр боло берер.

к		ш
	й	
ш		р

	ү	
ү		ү
	ү	

ТИЙИНЧЕК ТӨНӨЖӨКТӨР

Башкир элбатынын ойыны

Үч-төрт бала «тийинчек төнөжөктөр» болуп, сийебачына отургылайт. Олор бой-бойларынан анча-мынчага ыраак. А өскөлөри дезе, бу «тийинчек төнөжөктөрдүн» ортозыла кей-кебизин жүгүрип, ойногылайт.

«Тийинчек төнөжөктөр» жеринен кыймыктабай жүргөн балдардын бир-бириүзине тийип ле ийгенде, бала ол ло жерине «тийинчек төнөш» болуп артып калат.

А колыла тийгизип болбой, калас мууканыш болзо?..

КАЗЫГАШТЫ АЙЛАНЫП

Калмык элбатынын ойыны

Бойынын сынына бодолду казыгашты жерге тын кадап ийер. Келтей колыла казыгаштан тудунган айас айландыра жүгүрип, экинчи колыла тудунган колынын колтыгы ажыра кулагын тударга чырмайар. Бу ойында коркышту ээлгир, толгомыр эп-сүме керек. Кулагын тудуп, казыгашты беш-алты катап эбирген бала жеңү алып жат.

А кулагын тудуп болбогону дезе?..

ТҮЛКҮНЕК ЛЕ ТАКААЧАК

Татар элбатынын ойыны

Ойноор жердин бир учында, «ботпышта», — «такаалар ла пөтүктөр». Бир ында — «түлкүчек» — эжектин уйазы. Төрт-беш бала «такаалар ла пөтүгештер», болуп, жерден жемзенип, курсак чокуучы болгылайт. Бу өйдө «түлкүнек-эжек» жажынган айас, оларды тударга келгенде, «пөтүгеш» «кү-ү-рү-кү!» — деп, кыйгы салат. Бастыразы жайбан-жуйбан «ботпыжы» жаар чыкылайт. «Түлкүнек-эжек» ботпыштын эжигине жеткенче бир де кушты тудуп болбозо, ойын катап башталар.

А бир бооду «такаачакты» тудуп алган соондо?..

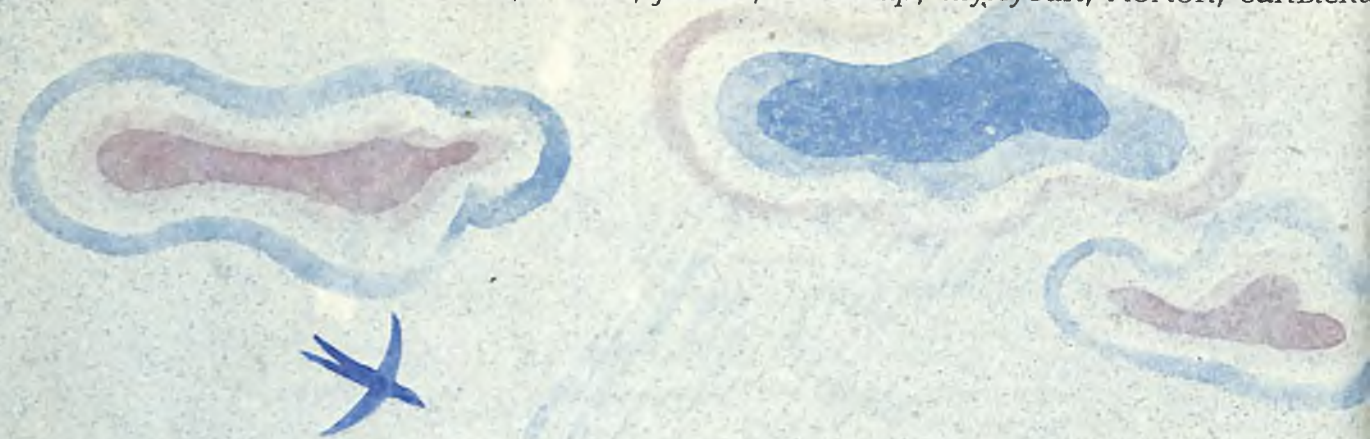
БӨРҮГЕ АНДАГАНЫ

Түндүк элбалдардын ойыны

Картондон бо эмезе жалбак агаштан ба «бөрү» жазап алынат. Ол «бөрүдөн» эки узун учук буулап, эки бала «бөрүни» алгай-телгей ары-бери тартып турзын. А анчы дезе 4-5 метр тууразынан мечикле «бөрүгө» тийгизерге чырмайат. «Бөрүгө» тийгискен анчы сый алар, а тийгиспезе?..

Какай, койон, жылан, талтар, шүлүзүн, момон, сагыско

«СОЛОҢЫ» 2 №

**«Солоңынын» сурузы: 659700, г. Горно-Алтайск,
Горно-Алтайск ором, 36**

Баш редакторы К. Тепуков. Кееркемел редакторы В. Торбоков.
Эптештирүү редакторы Е. Манышева.

Сдано в набор 15.04.94. Подписано к печати.
Формат 60 x 84 1/8. Бумага офсетная.
П. л. 2. Усл. п. л. 1,86. Тираж 3000. Заказ 2125.

© «СОЛОҢЫ» 1994

Кадарында журуктар Тонжоон Журакайд